

Ilona Przybyłowska*

OCENA PYTAŃ KWESTIONARIUSZA WYWIADU
NA TEMAT STRUKTURY SPOŁECZNEJ

1. Uwagi wstępne

Wiedza o strukturze współczesnego społeczeństwa polskiego pochodzi głównie z badań kwestionariuszowych. W badaniach tego typu - o czym powszechnie wiadomo - dla uzyskania informacji o jednostkach badania stosuje się różnorodne pytania kwestionariuszowe. Jednym z ważnych kryteriów oceny wyników tych badań winna być ocena pytań kwestionariuszowych jako narzędzi otrzymywania danych¹. Oceniając pytania z tego punktu widzenia, zastanawiamy się nad tym, czy i w jakim stopniu wywołują one wypowiedzi zawierające dane potrzebne do rozwiązania problemów badawczych, a co najważniejsze wykazujemy, w jakim stopniu dane te są wiarygodne. Tego rodzaju analiza pytań kwestionariuszowych zostanie przedstawiona w niniejszym artykule.

Opracowanie opiera się na wynikach badań weryfikacyjnych przeprowadzonych w Łodzi w latach 1976-1977 przez zespół pracowników Zakładu Metod i Technik Badań Społecznych UŁ. W badaniach tych z każdym respondentem przeprowadzono wywiad według kwes-

* Dr, adiunkt w Zakładzie Metod i Technik Badań Społecznych Instytutu Socjologii UŁ.

¹ J. L u t y Ń s k i, Pytanie jako narzędzie w surveyowych badaniach socjologicznych, "Studia Socjologiczne" 1979, z. 2.

tionariusza oraz wywiady o charakterze weryfikacyjnym (tzw. wywiad o wywiadzie oraz tzw. wywiad pogłębiony). W stosunku do niektórych pytań kwestionariusza zastosowano weryfikację dokumentalną.

Kwestionariusz obejmował 51 pytań. Pytania te zostały zaczerpnięte z różnych kwestionariuszy wcześniej stosowanych w badaniach innych autorów. Przebieg wywiadu był zaprogramowany tak, by był typowy dla standardowych badań kwestionariuszowych. Zachowania ankieterów miała cechować w związku z tym daleko posunięta jednolitość. Dyrektywy przekazane ankieterom nakazywały im dosłowne odczytywanie pytań, zaś w przypadku uzyskania odpowiedzi nieistotnej dwukrotne ich powtarzanie. Niedozwolone było udzielanie wyjaśnień co do treści pytań, jak również spontaniczne, nie przewidziane instrukcją sondowanie. Ankieterów zobowiązano do dokonywania zapisu odpowiedzi w kwestionariuszu. Niezależnie od tego przebieg wywiadu był nagrywany na taśmie magnetofonowej. Ten rodzaj rejestracji odpowiedzi zastosowano też - jako zasadniczy - przy wywiadach weryfikacyjnych.

Badaniami objęto dwie dobrane kontrastowo - ze względu na poziom wykształcenia i charakter pracy - grupy mężczyzn: robotników o wykształceniu co najwyżej zasadniczym zawodowym oraz asystentów, pracowników łódzkich wyższych uczelni. Ogółem badaniu poddano 203 osoby - 151 robotników i 52 asystentów.

2. Typologia pytań o strukturę społeczną

Kwestionariusz zawierał 18 pytań, których wspólną cechą jest to, że w jakimś sensie dotyczą struktury społecznej. Biorąc pod uwagę rodzaj poszukiwanych informacji pytania te podzielimy na trzy zasadnicze grupy.

Pierwszą grupę stanowią będą takie pytania, na podstawie których można określić miejsce poszczególnych jednostek w strukturze społecznej. Są to więc pytania dotyczące cech położenia społecznego - tak, jak te cechy widzi badacz i w tym sensie obiektywnych - które skrótowo będziemy nazywać pytaniami identy-

fikacyjnymi. Pozwalają one zidentyfikować, a więc ustalić czyjeś miejsce w strukturze społecznej przez wskazanie określonego zespołu cech położenia społecznego. Włączamy tu np. pytania o wykształcenie, zawód, dochody itp.,

Do drugiej grupy zaliczamy pytania, których celem jest auto-identyfikacja społeczna respondenta. Mamy tu na myśli pytanie o samookreślenie pozycji społecznej - zarówno pytanie, przy którym zadaniem respondenta jest określenie swej pozycji "ogólnej", "syntetycznej", jak i pytania, przy których respondent ma ustalić swą pozycję na pewnych wymiarach "szczegółowych", "częstkowych", np. swą pozycję materialną, prestiż wykonywanego przez siebie zawodu itp. Mamy tu też na myśli pytanie, które wymaga od respondenta, by swą pozycję społeczną określił relatywnie - odnosząc ją do pozycji społecznej swego ojca.

Trzecia grupa to pytania, w odpowiedzi na które respondent dokonuje kategoryzacji świata społecznego - przedstawia posiadaną przez siebie ogólną wizję tego świata (tzw. pytania o percepcję struktury społecznej), a także prezentuje swój pogląd na rolę-rozmaitych cech w kształtowaniu społecznych różnicowań oraz ich psychospołecznych konsekwencji. Pytania te dzielimy na dwie podgrupy.

1. Do pierwszej zaliczamy pytania, których zadaniem jest uzyskanie od respondenta posiadanej przez niego ogólnej wizji różnicowania społecznego, czy też struktury społecznej. Pytania te mają przede wszystkim stwierdzić, czy respondent świat społeczny widzi jako świat zróżnicowany. Następnie zaś - gdy dostrzeżę jakieś zróżnicowania - ustalić jaka jest ich podstawa (jakie cechy społeczne różnicują ludzi) i jaki kształt te zróżnicowania przybierają w oczach respondenta.

2. Do drugiej podgrupy należą pytania, które mają na celu określenie roli, jaką różne cechy odgrywają w społecznym różnicowaniu ludzi. Przede wszystkim respondent przedstawia swój pogląd na to, czy dana cecha faktycznie - jego zdaniem - taką rolę pełni. Z kolei zastanawia się nad tym, czy zróżnicowanie z uwagi na tę cechę prowadzi do niechęci bądź konfliktów między ludźmi.

Wykaz omawianych pytań kwestionariuszowych wraz z ich przyporządkowaniem do wyróżnionych grup przedstawia się następująco:

Pytania identyfikacyjne

I. Jakie ma P. wykształcenie? Czy jest to wykształcenie:

- 1) nieukończone podstawowe,
- 2) ukończone podstawowe,
- 3) ukończone zasadnicze zawodowe,
- 4) nieukończone średnie,
- 5) ukończone średnie,
- 6) ukończone szkoła pomaturalna,
- 7) nieukończone wyższe,
- 8) ukończone wyższe,
- 9)

II. Do której z wymienionych na tej karcie grup należy P. ze względu na swój obecny zawód i stanowisko? Proszę wskazać nazwę tej grupy.

1) inteligencja techniczna i nietechniczna (łącznie z nauczycielami), dyrektorzy i kierownicy wyższego szczebla oraz wyżsi oficerowie wojska i milicji (od majora wzwyż);

2) technicy i pracownicy administracyjno-biurowi, kierownicy niższego szczebla poza kierownikami sklepów oraz niżsi oficerowie wojska i milicji;

3) pracownicy fizyczno-umysłowi - pracownicy handlu, gastronomii, transportu, łączności, usług, np. kierownicy sklepów, sprzedawcy, kucharze, konwojenci, telefonistki, fotografowie, fryzjerzy itp. oraz podoficerowie wojska i milicji;

4) właściciele prywatnych zakładów wytwórczych i usługowych oraz pomagający im członkowie rodzin, ajenci, chałupnicy;

5) mistrzowie, brygadzisci, robotnicy wykwalifikowani pracujący poza rolnictwem, jak również marynarze i rybacy;

6) półwykwalifikowani i niewykwalifikowani robotnicy pracujący poza rolnictwem;

7) rolnicy i pomagający im członkowie rodzin;

8) najemni pracownicy fizyczni w rolnictwie, leśnictwie, ogrodnictwie i hodowli, członkowie spółdzielni produkcyjnych;

9) inni nie zakwalifikowani do w/w kategorii.

III. Ile wyniosły w sumie P. przeciętne miesięczne zarobki na rękę wraz z premiami, dodatkami, nagrodami, w P. obecnym miejscu pracy? Proszę obliczyć średnią miesięczną biorąc pod

uwagę ostatnie 12 miesięcy. Do otrzymanych kwot proszę wliczyć wysokość ewentualnie spłacanych w zakładzie pracy pożyczek oraz innych potrąceń przy wypłacie:

..... zł

IV. Ile wyniosły w sumie P. zarobki na rękę w miesiącu..... wraz z wypłaconymi w tym miesiącu premiami, dodatkami, nagrodami itp.? Do otrzymanych kwot proszę wliczyć wysokość ewentualnie spłacanych w zakładzie pracy pożyczek oraz innych potrąceń przy wypłacie w tym miesiącu:

..... zł

Pytania autoidentyfikacyjne

V. Czy uważa P., że ogólna pozycja P. w społeczeństwie polskim w porównaniu z pozycją innych ludzi jest:

- 1) bardzo wysoka,
- 2) wysoka,
- 3) trochę wyższa niż średnia,
- 4) średnia,
- 5) trochę niższa niż średnia,
- 6) niska,
- 7) bardzo niska,
- 8)

VI. Dlaczego uważa P., że P. ogólna pozycja w społeczeństwie jest

VII. Jak P. myśli, jaką pozycję w społeczeństwie zajmuje P. w porównaniu z ojcem, gdy był on w P. wieku? (Jeżeli ojciec nie dożył obecnego wieku respondenta lub w wieku respondenta już nie pracował, zadać pytanie następujące: Jak P. myśli, jaką pozycję w społeczeństwie zajmuje P. w porównaniu z ojcem, gdy wykonywał on ostatnią pracę?). Czy zajmuje P.:

- 1) dużo wyższą pozycję niż ojciec,
- 2) wyższą,
- 3) mniej więcej taką samą,
- 4) niższą,
- 5) dużo niższą pozycję niż ojciec,
- 6)

VIII. Jak P. może ocenić własną sytuację materialną. Czy uważa P. że:

- 1) powodzi się P. bardzo dobrze;
- 2) powodzi się P. całkiem nieźle;
- 3) powodzi się P. znośnie, średnio;
- 4) powodzi się P. nie najlepiej;
- 5) powodzi się P. źle, jest P. w ciężkiej sytuacji materialnej;
- 6)

IX. W jakim stopniu zawód, który P. wykonuje cieszy się poważaniem w społeczeństwie? Czy w stopniu:

- 1) bardzo wysokim,
- 2) wysokim,
- 3) średnim,
- 4) niskim,
- 5) bardzo niskim,
- 6)

Pytania o wizję struktury społecznej

Podgrupa I

X. Czy zdaniem P. ludność Polski dzieli się na jakieś grupy, warstwy, lub klasy społeczne?

- 1) tak, dzieli się w sposób wyraźny --- pyt. 11
- 2) tak, dzieli się, ale nie tak wyraźnie --- pyt. 12
- 3) nie dzieli się --- pyt. 12
- 4) --- pyt. 12

XI. Na jakie grupy, klasy, warstwy dzieli się P. zdaniem ludność Polski?

.....

Podgrupa II

XII. Czy zdaniem P. w Polsce jest realizowana zasada równości szans życiowych niezależnie od pochodzenia społecznego?

- 1) tak,
- 2) nie,
- 3)

XIII. Prosiłbym, aby przez chwilę pomyślał P. o młodych ludziach pragnących w przyszłości zdobyć wysokie miejsce w społeczeństwie. Jaki wpływ na zdobycie wysokiego miejsca w społeczeństwie mają następujące czynniki? Proszę wybrać najwyżej trzy, a następnie uszeregować je od najważniejszego:

- 1) wykształcenie,
- 2) pochodzenie społeczne,
- 3) płeć,
- 4) przynależność partyjna,
- 5) kwalifikacje zawodowe,
- 6) zamożność rodziców,
- 7) miejsce zamieszkania (wieś - miasto),
- 8) dobrze wykonywana praca,
- 9) znajomości,
- 10)

XIV. Czy sądzi P., że w naszych warunkach im ktoś ma wyższe zarobki tym wyższym cieszy się poważaniem?

- 1) tak,
- 2) nie,
- 3)

XV. Czy sądzi P., że obecnie w naszym kraju różnice między pracą fizyczną i umysłową stwarzają jakieś niechęci i konflikty między ludźmi?

- 1) tak,
- 2) raczej tak,
- 3) raczej nie,
- 4) nie,
- 5)

XVI. Czy sądzi P., że obecnie w naszym kraju różnice wykształcenia stwarzają jakieś niechęci i konflikty między ludźmi?

- 1) tak,
- 2) raczej tak,
- 3) raczej nie,
- 4) nie,
- 5)

XVII. Czy sądzi P., że obecnie w naszym kraju różnice w dochodach stwarzają jakieś niechęci i konflikty między ludźmi?

- 1) tak,

- 2) raczej tak,
- 3) raczej nie,
- 4) nie,
- 5)

XVIII. Czy zdaniem P. istnieją niechęci lub konflikty między następującymi grupami ludzi w Polsce?

	1	2	3	4	5
	zdecydowanie tak	raczej tak	raczej nie	zdecydowanie nie	
1) ludźmi mającymi mniejsze i większe wykształcenie					
2) zwierzchnikami i podwładnymi w pracy					
3) pracownikami fizycznymi i umysłowymi					
4) ludźmi ze wsi i z miasta					
5) partyjnymi i bezpartyjnymi					
6) ludźmi o różnym pochodzeniu społecznym					
7) wierzącymi i niewierzącymi					

3. Kryteria oceny pytań

Pytania o strukturę społeczną analizowane będą w tym opracowaniu z punktu widzenia ich operatywności i efektywności.

Mówiąc o operatywności pytań mamy na myśli ich skuteczność w dostarczaniu jednostkowych informacji poszukiwanych przez badacza. Określenie operatywności danego pytania sprowadza się do ustalenia liczby odpowiedzi istotnych. Odpowiedź respondenta na dane pytanie była przez nas klasyfikowana podwójnie: na podsta-

wie zapisu ankieterskiego oraz na podstawie zapisu magnetofonowego. Operatywność pytań określana na podstawie zapisu ankieterskiego byłaby znacznie wyższa - mamy na to empiryczne dowody - nie ujawniałyby jednak rzeczywistej liczby odpowiedzi istotnych². Wyjaśnijmy, że zastosowanie zapisu magnetofonowego dawało wgląd w przebieg całego procesu interwencji między ankieterem a respondentem. Mogliśmy ustalać częstość występowania odpowiedzi istotnych zarówno po pierwszym odczytaniu pytania, jak i po jego powtórzeniach. W ocenie operatywności pytań brać będziemy pod uwagę odpowiedzi, które kończyły interwację.

Efektywność pytań to skuteczność w dostarczaniu prawdziwych poszukiwanych informacji. Określenie efektywności jakiegoś pytania sprowadza się do oszacowania liczby odpowiedzi trafnych.

Ze znacznym stopniem pewności o trafności odpowiedzi możemy orzekać w przypadku pytań identyfikacyjnych, które należą do tzw. pytań faktualnych. Przy tych pytaniach posłużyliśmy się "mocną" techniką weryfikacji - weryfikacją dokumentalną³. Dane dokumentalne traktowaliśmy jako w zasadzie pewne. W związku z tym za odpowiedzi trafne uznawaliśmy te, które dawały informacje zgodne z danymi zawartymi w dokumentach.

Oszacowanie trafności odpowiedzi na pytania z grup drugiej i trzeciej - a więc odpowiedzi na tzw. pytania o opinie - nie może być już tak pewne. Brak pewności wynika stąd, że możliwe do zastosowania w odniesieniu do tych pytań techniki weryfikacyjne nie należą do tak mocnych jak weryfikacja dokumentalna. Techniki te to wywiad o wywiadzie oraz wywiad pogłębiony⁴.

Stosując wywiad o wywiadzie, odpowiedzi respondentów mogliśmy ocenić w kategoriach "prawidłowa - nieprawidłowa". Za prawidłowe uznawaliśmy te odpowiedzi, które pojawiały się jako efekt

² A. K u b i a k, W. R o s t o c k i, Operatywność kwestionariusza wywiadu (maszynopis w Instytucie Socjologii UŁ).

³ J. K o n i a r e k, Porównanie różnych sposobów weryfikacji informacji uzyskanych w badaniach z wykorzystaniem kwestionariusza (maszynopis w Instytucie Socjologii UŁ); J. L u t y Ń s k i, Analizy weryfikacyjne w badaniach z zastosowaniem wywiadu kwestionariuszowego, ich rodzaje i możliwości, [w:] Analizy i próby technik badawczych w socjologii, t. 5, Wrocław 1975

⁴ Ibidem.

wystąpienia procesów psychicznych założonych przez badacza w modelu reakcji wewnętrznej respondenta na dane pytanie. Jako nieprawidłowe natomiast traktowaliśmy te, które wystąpiły w rezultacie procesów odbiegających od zakładanych w modelu⁵.

Wywiad pogłębiony z kolei miał na celu uzyskanie od respondenta odpowiedzi na pytanie, na które wcześniej odpowiadał w wywiadzie kwestionariuszowym. Przyjęto założenie, iż w wywiadzie pogłębionym odpowiadanie to będzie respondentowi maksymalnie ułatwione przez wyjaśnianie użytych w pytaniu terminów, wskazywanie operacji intelektualnych niezbędnych do udzielenia przemyślanej odpowiedzi itp. Wywiad pogłębiony pozwalał o odpowiedziach na pytanie kwestionariusza mówić, że były zgodne bądź niezgodne z odpowiedziami uzyskanymi w tym wywiadzie⁶.

Dzięki zastosowaniu tych dwu technik weryfikacyjnych każdą z odpowiedzi uzyskanych w trakcie wywiadu kwestionariuszowego na pytania z grupy drugiej i trzeciej możemy zaliczyć do jednej z niżej wskazanych kategorii:

- prawidłowa i zgodna,
- prawidłowa i niezgodna,
- nieprawidłowa i zgodna,
- nieprawidłowa i niezgodna.

Oceniając efektywność pytań kwestionariuszowych z obu tych grup zastępczo będziemy brali pod uwagę częstość występowania wśród odpowiedzi istotnych takich, które należą do kategorii prawidłowych i zgodnych. Odpowiedzi zarazem prawidłowe i zgodne to odpowiedzi, których trafność jest wysoce prawdopodobna. Przekonuje o tym fakt, że ich wartość potwierdzona została przez dwie niezależne - choć słabe - techniki weryfikacyjne. Wydaje się, że odpowiedzi zaliczone do tej kategorii są - w stosunku do odpowiedzi pozostałych - najbardziej wartościowe z punktu widzenia badacza. Nie oznacza to jednak, że wśród pozostałych odpowiedzi nie znajduje się również pewna liczba odpowiedzi trafnych. Ze względu na brak możliwości jednoznacznej oceny mocy każdej z tych technik weryfikacyjnych trudno jednak o precyzyjne oszacowanie ich liczby⁷.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

⁷ K o n i a r e k, op. cit.

Ocena operatywności i efektywności poszczególnych pytań będzie poprzedzona ich krótką charakterystyką uwzględniającą następujące dane:

- a) informacja poszukiwana w pytaniu;
- b) forma pytania:
 - otwarte,
 - zamknięte - dopełnienia,
 - zamknięte - rozstrzygnięcia (dychotomiczne), w których możliwe odpowiedzi nie były przedstawiane respondentowi,
 - zamknięte zawierające skale lub wielopunktowe kafeterie, a więc takie pytania, w których możliwe odpowiedzi były respondentowi prezentowane;
- c) stopień trudności pytania dla respondenta mierzony na specjalnej skali; zastosowanie tej skali umożliwiło podzielenie pytań na łatwe, trudne i bardzo trudne dla respondenta⁸;
- d) prawidłowość zachowań ankieterskich.

4. Ocena pytań identyfikacyjnych

Pytania o cechy położenia społecznego należą do pytań faktualnych. Badacze niezbyt troszczą się o ich właściwe sformułowanie. P. Daniłowicz i P. B. Sztabiński, którzy przeprowadzili pod tym kątem analizę kilkuset kwestionariuszy, twierdzą, że "... znaczna część pytań ma formalnie niepoprawną konstrukcję, [...] cechuje je niejasność lub nadmierna trudność. Ponadto niektóre z nich nie są w ogóle zdaniem pytajnymi, mają raczej charakter haseł wywoławczych przypominających ankieterowi, iż ma uzyskać informacje w pewnej sprawie"⁹. Wydaje się, że taka bez troska badaczy wynika z przeświadczenia, iż porozumienie się z respondentem i uzyskanie potrzebnych informacji jest przy tego typu pytaniach stosunkowo łatwe. Wszak w zbiurokratyzowanym spo-

⁸ W. R o s t ó c k i, Trudność pytań w wywiadzie kwestionariuszowym, jej liczbowa ocena, konsekwencje i uwarunkowania (maszynopis w Instytucie Socjologii UŁ).

⁹ P. D a n i ł o w i c z, P. B. S z t a b i Ń s k i, Weryfikacja pytań o dane metryczkowe. Podsumowanie najważniejszych wyników (maszynopis w IFiS PAN).

łączeństwie wszyscy zmuszeni jesteśmy do częstego udzielania informacji o swoim wykształceniu, zawodzie czy dochodach, posiadamy więc "gotowe" odpowiedzi, które wywołać może nawet mało precyzyjny bodziec. Odrębnym problemem jest to, czy te "gotowe" odpowiedzi są zgodne ze stanem faktycznym, a więc czy w wywiadzie uzyskujemy informacje prawdziwe. Rozpatrzmy zatem niektóre pytania o cechy położenia społecznego z punktu widzenia ich operatywności i efektywności.

Pytanie I miało na celu określenie poziomu wykształcenia respondenta. Zostało sformułowane w postaci pytania z kafeterią. Zaliczyliśmy je do grupy pytań łatwych dla respondenta¹⁰.

Zasadnicza trudność w przekazywaniu tego pytania respondentom polegała na tym, że po odczytaniu części ewokatywnej pytania respondenci często nie dopuszczali do odczytania kafeterii sponcennie udzielając odpowiedzi, nie zawsze w kategoriach przewidzianych przez badacza. Ankieterzy popełniali tutaj błędy polegające na sugerowaniu odpowiedzi przez dopowiadanie za respondenta pełnej nazwy poziomu wykształcenia. Respondent mówił np.: "wykształcenie średnie", a ankieter dopowiadał "ukończone"¹¹.

Pytanie to przyniosło 95,6% odpowiedzi istotnych, okazało się więc wysoce operatywne. Wysoka była też jego efektywność. Wśród ogółu odpowiedzi istotnych prawie 80% można uznać za odpowiedzi trafne. Zawarte w nich informacje są bowiem zgodne z danymi dokumentalnymi. W badaniach P. Daniłowicza i P. B. Sztabińskiego, których rezultaty są reprezentatywne dla pracowników przemysłu kluczowego w Łodzi, ilość informacji prawdziwych szacuje się na około 72%¹². Zarówno w tych, jak i w naszych badaniach zauważyć można tendencję do zawyżania poziomu wykształcenia podawanego w wywiadzie kwestionariuszowym w stosunku do danych dokumentalnych. Najczęściej jest to zawyżanie o jeden szczebel drabiny szkolnej.

Pytanie II - z kafeterią - dotyczyło przynależności respondenta do grup wyróżnionych ze względu na aktualnie wykonywany

¹⁰ R o s t o c k i, op. cit.

¹¹ K. K i s t a ł s k i, Błędy ankieterskie w wywiadzie kwestionariuszowym i ich skutki (maszynopis w Instytucie Socjologii UL).

¹² D a n i ł o w i c z, S z t a b i Ń s k i, op. cit.

zawód i zajmowane stanowisko. Zaliczyliśmy je do pytań łatwych¹³. Zadawane było w ten sposób, iż po odczytaniu części ewokatywnej pytania ankieter wręczał respondentowi kartę zawierającą kafe-terię i czekał, aż badany zakwalifikuje się do którejś z wyróż-nionych grup. Respondenci mieli czasem kłopoty z prawidłową i-dentyfikacją grupy, do której należą. Skłoniło to niektórych an-kieterów do gwałcenia nakazów instrukcji i udzielania responden-tom wyjaśnień¹⁴.

Pytanie to było wysoce operatywne - uzyskano 97% odpowiedzi istotnych. Otrzymane odpowiedzi nie były przez nas sprawdzane na drodze weryfikacji dokumentalnej. Nie prowadziliśmy również - w stosunku do tego pytania - żadnych wywiadów weryfikacyjnych. Dysponujemy jednak danymi z analiz weryfikacyjnych, jakie w sto-sunku do tego pytania przeprowadzili P. Daniłowicz i P. B. Szta-biński na innej grupie respondentów. Korzystając z danych doku-mentalnych o zawodzie i stanowisku badanych osób autorzy ci kwa-lifikowali poszczególne osoby do grup wyróżnionych w kafeterii tego pytania, a następnie porównywali te zakwalifikowania z od-powiedziami zapisanymi w kwestionariuszu. Zgodność była tu wyso-ka i wynosiła 94%¹⁵. Można zatem uznać, iż pytanie to jest - w ich badaniach - wysoce efektywne. Być może tak samo wysoka e-fektywność cechuje to pytanie w naszych badaniach.

W pytaniu III ustalano wysokość średnich miesięcznych za-robków respondenta za ostatni rok z uwzględnieniem otrzymanych w tym okresie premii, dodatków i nagród oraz spłacanych w zakła-dzie pracy pożyczek i innych potrąceń dokonywanych przy wypła-tach. Pytanie to miało postać pytania dopełnienia. Zostało przez nas zaliczone do pytań trudnych zarówno ze względu na swą dłu-gość i użycie terminu teoretycznego ("średnie miesięczne zarob-ki"), jak również to, że angażowało pamięć respondenta i zmuszało go do wykonywania obliczeń¹⁶. Przekazując to pytanie respondentom ankieterzy popełniali błędy polegające na opuszczaniu niektórych słów, chcąc je prawdopodobnie skrócić i uprościć¹⁷.

¹³ R o s t o c k i, op. cit.

¹⁴ K i s t e l s k i, op. cit.

¹⁵ D a n i ł o w i c z, S z t a b i ń s k i, op. cit.

¹⁶ R o s t o c k i, op. cit.

¹⁷ K i s t e l s k i, op. cit.

Pytanie to było - naszym zdaniem - sformułowane w sposób zawiły i było trudne w odbiorze słuchowym. Najpierw sygnalizowano, iż respondent ma określić przeciętne miesięczne zarobki "na rękę" wraz z premiami, dodatkami i nagrodami, podkreślając, że ma być liczona średnia za ostatnie 12 miesięcy, a dopiero potem zwracano uwagę na to, że do zarobków "na rękę" badany powinien doliczyć kwoty potrącone przy wypłatach. Dane z wywiadu o wywiadzie wskazują, że respondenci zapamiętywali przede wszystkim pierwszy dezyderat, a więc to, że mają określić wysokość zarobków "na rękę". Kiedy żądano od nich, by doliczali potrącenia, tracili orientację, nie wiedzieli o co naprawdę w tym pytaniu chodzi, co winna obejmować kwota wymieniona w odpowiedzi na to pytanie. Tego rodzaju trudności stwierdziliśmy u 56 respondentów, co stanowi ok. 28% ogółu badanych. Natomiast zdecydowana większość respondentów poprawnie rozumiała określenie "przeciętne miesięczne zarobki", a więc to, że ma liczyć zarobki uzyskane w ciągu roku, a następnie podzielić je przez 12.

Przy przekazywaniu tego pytania w wywiadzie, ankieterzy popełniali błędy polegające na opuszczaniu niektórych słów, przez co zniekształcali sens pytania. Zdarzało się również, że zdezyorientowanym co do treści pytania respondentom udzielali błędnych wyjaśnień¹⁸. Świadczy to przede wszystkim o tym, że poszukiwana w tym pytaniu informacja nie była jaśnie również dla ankieterów.

W odpowiedzi na to pytanie uzyskano 92,6% odpowiedzi istotnych, co wskazuje na wysoką operatywność pytania. Porównanie danych pochodzących z wywiadu kwestionariuszowego z danymi dokumentalnymi - z dokładnością do 500 zł - upoważnia do uznania za trafne ok. 31% odpowiedzi na to pytanie. Pytanie to okazało się zatem efektywne w niskim stopniu. Stwierdziliśmy ponadto silną tendencję do заниżenia podawanych w wywiadzie kwot w stosunku do kwot ustalonych w oparciu o dokumenty. Tendencja do ich zawyżenia nie była tak wyraźna.

Za pomocą pytania IV ustalano wysokość zarobków respondenta w ostatnim miesiącu. Pytanie to - podobnie jak poprzednio omawiane - należy do pytań dopełnienia. Uznaliśmy je za pytanie

¹⁸ Ibidem.

trudne z podobnych powodów co pytanie III¹⁹. Sformułowane było równie długo i zawile jak pytanie o średnie miesięczne zarobki. Wystąpiły też takie same trudności w rozumieniu treści pytania przez respondentów i ankieterów²⁰.

Pytanie to okazało się wysoce operatywne (93,6% odpowiedzi to odpowiedzi istotne) i w niskim stopniu efektywne. Za trafne - z dokładnością do 500 zł - uznaliśmy ok. 41% odpowiedzi. Stwierdziliśmy równocześnie słabszą niż w pytaniu III tendencję do zaniżania deklarowanych w wywiadzie kwot w stosunku do zapisów dokumentalnych.

5. Ocena pytań autoidentyfikacyjnych

Wśród pytań autoidentyfikacyjnych na szczególną uwagę zasługuje pytanie V o samookreślenie tzw. ogólnej pozycji społecznej. Należy ono do pytań zamkniętych ze skalą. Jest pytaniem bardzo trudnym dla respondenta. Jego długość i złożona budowa gramatyczna czyni je trudnym w odbiorze słuchowym. Trudność rośnie w związku z użyciem terminu teoretycznego "ogólna pozycja społeczna", a także w związku z koniecznością wykonywania skomplikowanych operacji intelektualnych - porównywanie, syntetyzowanie²¹. Błędy ankieterskie przy zadawaniu pytania i zapisie odpowiedzi zdarzają się rzadko²².

Pytania o samookreślenie ogólnej pozycji społecznej było w kwestionariuszu uzupełnione innym, otwartym - VI - w którym prozono respondenta o uzasadnienie dokonanego wcześniej wyboru. Spośród respondentów, którzy na pytanie V udzielili odpowiedzi istotnej prawie 40% nie było w stanie wyjaśnić, co brali pod uwagę określając tak a nie inaczej swą ogólną pozycję społeczną. Może to nasunąć podejrzenie, że odpowiedzi te nie są wartościowe dla badacza, ponieważ respondenci umiejscawiają się na skali nie rozumiejąc dokładnie sensu pytania. Dalsze analizy przypuszczenie to mogą potwierdzić.

¹⁹ R o s t o c k i, op. cit.

²⁰ K i s t e l s k i, op. cit.

²¹ R o s t o c k i, op. cit.

²² K i s t e l s k i, op. cit.

Przy przyjętym w tych analizach kanonie interpretacyjnym udzielenie przemyślanej odpowiedzi na pytanie V wymagałoby nadania jakiegoś znaczenia określeniu "ogólna pozycja społeczna". Tymczasem prawie 30% badanych robotników z niczym sobie tego określenia nie kojarzy²³. Badani asystenci - wszyscy bez wyjątku - mają jakieś skojarzenia, choć nie zawsze są one zgodne z przyjętą definicją pojęcia²⁴. Badacze najczęściej definiują ogólną pozycję społeczną jako położenie respondenta w stosunku do innych ludzi w społeczeństwie wyznaczone przez:

- prestiż wykonywanego zawodu,
- poziom wykształcenia,
- poziom dochodów,
- możliwości kierowania, decydowania, czyli władzę.

Autorom pytania zdaje się zależeć na tym, by respondent zrozumiał, iż ma ocenić swoje położenie w porównaniu z innymi ludźmi w Polsce na kilku skalach częściowych, a następnie przez porównanie tych ocen częściowych sformułować ocenę syntetyczną charakteryzującą jego pozycję ogólną. Są to wymagania bardzo wysokie i spełnia je niewielu respondentów. Przede wszystkim respondenci rzadko biorą pod uwagę wszystkie wyznaczniki pozycji społecznej, a więc w istocie nie dokonują oceny pozycji "ogólnej". Co więcej - różni badani uwzględniają przy tej ocenie różne parametry pozycji społecznej. Z naszych badań wynika, że robotnicy najczęściej kierują się przy tej ocenie prestiżem wykonywanego zawodu i poziomem wykształcenia, natomiast asystenci prestiżem zawodu i poziomem dochodów²⁵. Nie zawsze występuje też zakładana relatywizacja ocen do społeczeństwa jako całości. Robotnicy skłonni są raczej do postrzegania swej pozycji społecznej na tle węższych kręgów społecznych, np. w środowisku zakładu pracy²⁶.

Wszystko to powoduje, że przy wysokiej operatywności pytania o samookreślenie pozycji społecznej (95,6% odpowiedzi istot-

²³ E. B a r a ń s k a, Niektóre aspekty rozumienia pytań kwestionariusza wywiadu socjologicznego na przykładzie pytania o pozycję społeczną, praca magisterska (maszynopis).

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem.

nych) wiążącej się prawdopodobnie z formą pytania, jego efektywność ustala się jako niską. Przeprowadzone analizy weryfikacyjne uznają za trafne - w podanym wyżej sensie - tylko 36,5% odpowiedzi.

Pytanie VII - w którym badany miał porównać własną pozycję społeczną z pozycją, jaką zajmował jego ojciec, gdy był w tym samym wieku - jest pod wieloma względami podobne do pytania o samoocenę ogólnej pozycji społecznej. Jest to również pytanie zamknięte ze skalą. Z tych samych względów zostało zaliczone do grupy pytań bardzo trudnych²⁷. Podobnie wypada ocena jego operatywności (95,1% odpowiedzi istotnych) i efektywności (38,3% odpowiedzi trafnych według podanych zasad). Niską efektywność tego pytania można uznać za łatwą do przewidzenia mając na uwadze, iż kluczowe dla "rozszyfrowania" jego sensu było zrozumienie terminu "pozycja społeczna". Można więc było oczekiwać, że respondenci - udzielający odpowiedzi nietrafnych przy określaniu własnej pozycji społecznej - nie poradzą sobie również z pytaniem VII.

Pozostałe pytania z tej grupy - pytanie zamknięte ze skalą o samoocenę pozycji materialnej (VIII) oraz pytanie zamknięte ze skalą o ocenę wykonywanego zawodu pod względem społecznego prestiżu (IX) - nie mogą być tak szczegółowo omawiane, ponieważ nie zostały objęte analizami weryfikacyjnymi. Obydwa te pytania zaliczyliśmy do grupy pytań trudnych²⁸.

Pierwsze z tych pytań wymaga od respondenta, by ocenił swoją sytuację materialną posługując się 5-punktową skalą. Skala ta nie została - naszym zdaniem - sformułowana całkiem poprawnie. Zastrzeżenia budzi niezbyt wyraźne różnicowanie alternatyw (całkiem nieźle - znośnie, średnio). W porównaniu z innymi pytaniami z tej grupy pytanie VIII okazało się nieco mniej operatywne - przyniosło 88,7% odpowiedzi istotnych. Wśród odpowiedzi nieistotnych dominowały odpowiedzi częściowe, a więc nie dające możliwości przypisania respondenta jednemu konkretnemu punktowi skali oraz takie odpowiedzi, które zawierały numer wybranego

²⁷ R o s t o c k i, op. cit.

²⁸ Ibidem.

punktu skali bez przytoczenia jego rozwinięcia słownego²⁹. Przy pewnej interpretacji może to świadczyć o tym, że niektórzy respondenci nie przyswoili sobie kategorii odpowiedzi, które badacz starał się im narzucić bądź też nie chcieli lub nie mogli nimi operować.

W drugim z tych pytań (IX) respondent miał ocenić wykonywany przez siebie zawód na proponowanej mu przez badacza 5-punktowej skali prestiżu. Pytanie to jest w wysokim stopniu operatywne (93,6% odpowiedzi istotnych). Respondenci, którzy reagowali na to pytanie w sposób nie przynoszący poszukiwanej informacji, często przyznawali się do tego, że pytania nie rozumieją³⁰. Trudność sprawiało tu zapewne użyte w pytaniu określenie "poważanie zawodu w społeczeństwie".

Nie mamy na to empirycznego potwierdzenia, lecz wydaje nam się, że wśród odpowiedzi istotnych wiele jest takich, które nie są trafne, ponadto sądzimy, iż efektywność tego pytania jest niska - jak wszystkich pytań, w których używa się terminów teoretycznych i równocześnie prezentuje respondentom gotowe warianty odpowiedzi.

6. Ocena pytań o wizję struktury społecznej

Jak pamiętamy, pytania o wizję struktury społecznej podzieliśmy na dwie podgrupy. Zajmiemy się teraz omówieniem pytań z podgrupy pierwszej, tzn. pytań X i XI.

Pytanie X miało ustalić, czy respondent widzi świat społeczny jako zróżnicowany, czy też jako jednorodny. Jeśli badany postrzegał wyraźnie jakieś zróżnicowania, zadawano mu pytanie XI. Celem tego pytania było stwierdzenie, jak zróżnicowanie przedstawia się w oczach respondenta, a więc jakie postrzega grupy, warstwy czy klasy społeczne i wedle jakich kryteriów je wyróżnia.

Pytanie X należy do pytań zamkniętych z kafeterią, natomiast

²⁹ K u b i a k, R o s t o c k i, op. cit.

³⁰ Ibidem.

pytanie XI do pytań otwartych. Oba zaliczone zostały do grupy pytań bardzo trudnych, przede wszystkim dlatego, że występowały w nich terminy teoretyczne ("grupy, warstwy, klasy społeczne"), a także dlatego, że uformowanie stanowiska i odpowiedzi wymagało porównywania i uogólniania większej liczby obserwacji jednostkowych. Ponadto pytanie X odznaczało się znaczną długością, zaś pytanie XI żądało narracji³¹.

Ankieterzy w pytaniu X popełniali liczne błędy polegające na braku powtórzenia pytania po odpowiedziach częściowych, na sugestii w sytuacjach, gdy respondent wahał się, który punkt kafeтерии wybrać³².

W odpowiedzi na pytanie X uzyskaliśmy 82,8% odpowiedzi istotnych. Pytanie to więc można uznać za średnio operatywne. Ocena jego efektywności oparta jest wyłącznie na danych z wywiadu o wywiadzie, a więc nie jest dostatecznie pewna. W świetle tej techniki weryfikacyjnej za prawidłowe uznać można ok. 70% odpowiedzi.

Na pytanie XI odpowiadało tylko 47 osób. Pozostałym respondentom nie było ono zadawane na skutek obowiązujących przy poprzednim pytaniu reguł przejścia. Analizując odpowiedzi na to pytanie, stwierdzamy, iż 10 osób (co stanowi ponad 21% ogółu odpowiadających) udzieliło odpowiedzi nieistotnych. Osoby te nie potrafiły wskazać żadnych grup, warstw lub klas społecznych, mimo iż w poprzednim pytaniu stwierdziły, że takowe wyraźnie potrzebują.

Osoby udzielające odpowiedzi istotnych wskazywały podziały według jednego bądź kilku kryteriów. Okazało się jednak, że posiadany przez badanych obraz struktury społecznej jest stosunkowo prosty oraz że najczęściej uwzględnia on tylko jedno kryterium podziału. Najczęściej (20 przypadków) wskazywany był podział społeczeństwa według któregoś z kryteriów stratyfikacyjnych, np. zawodu, wykształcenia, poziomu zamożności itp., w następnej zaś kolejności klasyczny podział społeczeństwa na inteligencję, robotników i chłopów - 17 przypadków. Na podziały wedle przynależności partyjnej, stosunku do wiary i kryteriów wartościująco-moralnych badani wskazywali 8 razy.

³¹ R o s t o c k i, op. cit.,

³² K i s t e l s k i, op. cit.

Zajmijmy się z kolei pytaniami zaliczonymi do drugiej podgrupy tzn. pytaniami XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII, XVIII, (1-7).

W pytaniu XII starano się ustalić opinię respondenta na temat tego, czy w Polsce realizowana jest zasada równych szans życiowych, niezależnie od pochodzenia społecznego. Pytanie to miało prostą strukturę pytania dychotomicznego. Zostało ono zaliczone do pytań trudnych, m. in. ze względu na posługiwanie się w nim terminem "równość szans życiowych" dość rzadko występującym w mowie potocznej oraz terminem "pochodzenie społeczne", który może mieć dla respondenta znaczenie odrębne od przyjętego przez badacza. Trudność tego pytania wiązać się może również z tym, iż udzielenie przemyślanej odpowiedzi wymaga tu uogólnienia większej liczby jednostronnych obserwacji³³.

Operatywność pytania jest wysoka i kształtuje się na takim samym poziomie jak w badaniach weryfikacyjnych przeprowadzonych przez nas we Włocławku (90,1% odpowiedzi istotnych). Odpowiedzi prawidłowe i zgodne, a więc przypuszczalnie trafne, stanowią 49% wszystkich odpowiedzi. Efektywność pytania jest wyższa niż w badaniach włocławskich, gdzie za trafne uznaliśmy tylko 35% odpowiedzi. Wiązać się to może z tym, że w badaniach włocławskich respondentami byli wyłącznie robotnicy, podczas gdy w obecnych badaniach uczestniczyli również inteligenci.

Pytanie XIII - z kafeterią - dotyczyło opinii respondenta na temat czynników warunkujących zdobycie wysokiego miejsca w społeczeństwie. Czynniki te zostały zasugerowane przez badacza, zaś respondent zapoznawał się z nimi dzięki karcie pytania. Zadanie badanego polegało na dokonaniu wyboru trzech punktów kafeterii i uszeregowaniu ich według ważności. Pytanie to zostało zaliczone do grupy bardzo trudnych ze względu na długość części ewokatywnej, konieczność właściwego rozumienia zwrotu "wysokie miejsce w społeczeństwie" oraz złożoność zadaniową (wybór i rangowanie czynników)³⁴. Ankieterzy popełniali tu błędy polegające na nieodczytywaniu części pytania zawierającej polecenie dokonania wyboru i szeregowania wybranych czynników. Mogło to utrudniać zrozumienie przez respondentów zadania, jakie stawiało to pytanie.

³³ R o s t o c k i, op. cit.

³⁴ Ibidem.

Stwierdziliśmy też, że niektórzy ankieterzy chcąc ułatwić to zadanie sugerowali badanym odpowiedzi - wprost bądź poprzez nie-
dozwolone wyjaśnienia³⁵. Operatywność tego pytania jest wysoka -
uzyskano 94,6% odpowiedzi istotnych. Wydaje się jednak, iż wiąże
się ona w jakimś stopniu z nieprawidłowymi zachowaniami ankiete-
rów. Efektywność tego pytania nie była sprawdzana.

Pytanie XIV - zamknięte typu rozstrzygnięcia - miało na celu
wydobycie opinii respondenta na temat tego, czy w naszym społe-
czeństwie prestiż jednostki jest uzależniony od jej zarobków. Za-
liczyliśmy je do grupy pytań trudnych ze względu na skomplikowa-
ną budowę gramatyczną, występowanie terminu teoretycznego ("po-
ważanie"), który - co więcej - może mieć inne znaczenie dla res-
pondenta niż dla badacza, konieczność uogólniania większej liczb-
y jednostkowych obserwacji³⁶.

W odpowiedzi na to pytanie uzyskano 91,1% odpowiedzi istot-
nych, co oznacza wysoką operatywność tego pytania. Wśród odpo-
wiedzi nieistotnych zwraca uwagę znaczna ilość odpowiedzi typu
korekcyjnego kwestionujących założenie merytoryczne pytania oraz
odpowiedzi świadczących o niezrozumieniu treści pytania³⁷. Przy-
puszczamy w związku z tym, że efektywność tego pytania nie jest
wysoka, choć nie możemy tego przekonania potwierdzić empirycznie
(pytanie to nie było przez nas objęte analizami weryfikacyjnymi).

Pytania XV, XVI, XVII dotyczyły opinii respondenta na temat
występowania w naszym społeczeństwie niechęci i konfliktów mię-
dzy ludźmi na tle różnic w cechach położenia społecznego.
Wszystkie należą do pytań zamkniętych ze skalą. Zaliczyliśmy je
do pytań trudnych, biorąc pod uwagę ich długość, skomplikowaną
budowę gramatyczną oraz konieczność dokonywania uogólnień pew-
nej liczby jednostkowych obserwacji³⁸. Ankieterom pytania te nie
sprawiają trudności³⁹. Respondenci mają trudności z zapamięta-
niem tych pytań i udzieleniem odpowiedzi w kategoriach przewi-

³⁵ K i s t e l s k i, op. cit.

³⁶ R o s t o c k i, op. cit.

³⁷ K u b i a k, op. cit.

³⁸ R o s t o c k i, op. cit.

³⁹ K i s t e l s k i, op. cit.

dzianych przez badacza. Po pierwszym odczytaniu pytania zgłaszają prośby o jego powtórzenie⁴⁰. Dość często udzielają odpowiedzi częściowych, co wskazywałoby na to, że stosowana w tych pytaniach skala jest dla nich zbyt "czuła"⁴¹.

Operatywność tych pytań przedstawia się następująco:

- pytanie XV - 88,7%,
- pytanie XVI - 92,1%,
- pytanie XVII - 97,0% odpowiedzi istotnych i może być uznana za wysoką.

Sprawdzana była przez nas wyłącznie efektywność pytania XVIII. Za trafne uznać możemy 45,7% odpowiedzi na to pytanie. Wydaje nam się, że efektywność pytania XV i pytania XVI kształtuje się podobnie - ze względu na dokładnie tę samą formalną postać tych pytań, a także z uwagi na ten sam, jak się zdaje, stopień trudności dla respondentów.

Pytanie XVIII - zamknięte ze skalą - dotyczyło postrzegania konfliktów i niechęci między grupami wyróżnionymi ze względu na rozmaite cechy położenia społecznego. Zaliczyliśmy je do pytań łatwych⁴². Pytanie to było przedstawione w kwestionariuszu w formie tabelki, jednak instrukcja nakazywała ankietnikom zadawać siedmiu odrębnym pytań, dotyczących siedmiu kolejno ocenianych aspektów badanego problemu. Pytanie XVIII traktować więc można jako zestaw siedmiu pytań powiązanych problemowo.

Operatywność poszczególnych pytań tego zestawu przedstawia się znacznie gorzej niż innych pytań zaliczonych do tej grupy i wynosi:

- pytanie XVIII.1 - 87,7%,
- pytanie XVIII.2 - 75,9%,
- pytanie XVIII.3 - 79,8%,
- pytanie XVIII.4 - 74,4%,
- pytanie XVIII.5 - 76,4%,
- pytanie XVIII.6 - 78,3%,
- pytanie XVIII.7 - 74,9% odpowiedzi istotnych.

Ich niższa operatywność jest w znacznej mierze wynikiem błę-

⁴⁰ K u b i a k, R o s t o c k i, op. cit.

⁴¹ Ibidem.

⁴² R o s t o c k i, op. cit.

dów ankierskich popełnionych zarówno przy odczytywaniu pytania (nieodczytywanie skali przy każdym punkcie), jak i przy zapisie odpowiedzi (brak sondażu przy odpowiedziach częściowych)⁴³.

Oceny efektywności pytania XVIII nie przeprowadzaliśmy. Wydaje się nam jednak, iż kształtuje się ona na podobnym poziomie jak efektywność pytania XVII (ta sama formalna postać pytań, ten sam stopień ich trudności dla respondentów).

7. Uwagi końcowe

Przeprowadzona analiza potwierdziła sensowność przyjętych kryteriów oceny pytań, ponieważ okazało się, że pytania mogą charakteryzować się takim samym stopniem operatywności i odmiennym stopniem efektywności (np. pytanie I i pytanie V).

Pytania były rozpatrywane w podgrupach wyróżnionych ze względu na rodzaj jednostkowych informacji poszukiwanych przez badacza. Przypuszczaliśmy, iż pytania z grupy pierwszej - tzw. identyfikacyjne - będą odznaczały się wyższym stopniem operatywności i efektywności niż pytania z grup pozostałych. Przypuszczenie to nie zostało w pełni potwierdzone. Tylko dwa pytania - I i II - okazały się zarówno wysoce operatywne, jak i efektywne. Pozostałe pytania z tej grupy - o zarobki - odznaczają się wysokim stopniem operatywności i niskim stopniem efektywności, podobnie jak pytania z grupy tzw. pytań autoidentyfikacyjnych. Pytania o posiadaną przez respondenta wizję struktury społecznej różnią się między sobą znacznie ze względu na stopień operatywności (od 74,4% do 97,0% odpowiedzi istotnych). Sprawdzaliśmy efektywność tylko trzech pytań z tej grupy, przy czym ocena jednego z nich nie jest dostatecznie pewna. Trudno w związku z tym o jakieś bardziej pewne, ogólniejsze stwierdzenia na temat efektywności pytań o wizję struktury społecznej. Mamy jednak podstawy aby sądzić, że efektywność ta jest niska, a w każdym razie niższa niż mniemają badacze.

W świetle dotychczasowych rozważań uzasadniona wydaje się

⁴³ K i s t e l s k i, op. cit.

teza o znacznej zawodności analizowanych pytań jako narzędzi otrzymywania danych. Pytania te są od dawna stosowane i znaleźć je można w kwestionariuszach różnych autorów, co zdaje się wskazywać na to, iż badacze traktują je jako pytania dobre, tj. prowadzące do pewnych rezultatów. Mamy nadzieję, iż przedstawione tu wyniki badań weryfikacyjnych pogorszą samopoczucie badaczy w tym względzie i skłonią ich do poszukiwania innych, bardziej efektywnych pytań. Wydaje się nam, iż możliwości w tym zakresie nie są wyczerpane skoro w naszych badaniach udawało się uzyskiwać te same informacje przez inne pytania, co miało miejsce w tzw. wywiadzie pogłębionym. Te inne - naszym zdaniem - bardziej efektywne sposoby pytania można stosunkowo łatwo opracować dla niektórych pytań z grupy "o samookreślenie pozycji społecznej". Gdyby jednak nadzieja ta okazała się złudna - czego nie wykluczamy w stosunku do pewnych pytań z grupy "o wizję struktury społecznej" - należy badaczom zalecać daleko posuniętą ostrożność w formułowaniu wniosków w oparciu o te pytania.

Ilona Przybyłowska

EVALUATION OF QUESTIONS INCLUDED IN QUESTIONNAIRE
ON SOCIAL STRUCTURE

The aim of the study was a methodological evaluation of questions included in questionnaires commonly applied in sociological research on the social structure. The questions are analyzed from the point of view of their competence and effectiveness. By competence the author means their efficiency in providing unit information sought by the interviewer. Thus to determine the competence of a given question it is necessary to determine the number of significant answers. Effectiveness of the questions refers to their efficiency in supplying true and sought information. And accordingly determination of the effectiveness of a given question boils down to estimation of the number of accurate answers. The above evaluation of questionnaire questions is mainly based on results of verification studies carried out by a research team from the Department of Methods and Techniques of Social Studies at the University of Łódź over the period of 1976-1977.